

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПРОЦЕСУ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Едуард Помиткін

кандидат психологічних наук,

докторант Інституту педагогіки і

психології професійної освіти АПН України

Людська природа не вичерпується лише біологічними та соціальними феноменами і її не можливо пояснити тільки з цих позицій. Коли особистість присвячує, а іноді й віддає своє життя служінню Істині, Красі, Добру наперекір власному страху або суспільній думці, вона проявляє природу більш високого – духовного порядку. Одним з найважливіших завдань сучасної психології є здійснення психологічної підтримки особистості у процесі духовного зростання. У даній роботі висвітлюються результати дослідження соціально-психологічних умов, сприятливих для процесу духовного розвитку особистості.

Успішність процесу духовного розвитку особистості залежить як від внутрішніх, психологічних умов, так і від зовнішніх впливів. До внутрішніх умов слід віднести той потенціал, з яким дитина приходить у світ і який проявляється з перших років життя у її нахилах та інтересах. Надалі цей потенціал закріплюється у рисах характеру, позначається на виборі життєвих цінностей, принципів і смислів життя.

До зовнішніх умов належать особливості сімейного виховання, події дитинства, специфіка спілкування з дорослими, наявність прикладів для наслідування, особливості навчання та професійної самореалізації.

У цілому ж і соціальні, і індивідуально-психологічні умови духовного розвитку слід розглядати у взаємозв'язку, оскільки життя сучасної людини не відокремлене від життя сім'ї та соціального середовища.

Дослідження психології духовності у вітчизняній психологічній науці здійснювали, зокрема, М.Й.Боришевський, О.В.Киричук, Ж.М.Юзвак. Проблемам духовного виховання присвячено праці І.Д.Беха, В.М.Бондаровської, М.Й.Боришевського, І.А.Зязюна. Духовний розвиток особистості знайшов відображення у працях таких вчених як А.Адлер, Р.Алперт, В.Х.Артюнов, А.Ц.Гармаєв, С.Гроф, О.І.Климишин, О.В.Киричук, Г.С.Мурніна, О.М.Олексюк, Т.І.Пашукова, Г.Райх, К.Роджерс, О.М.Семашко, В.В.Сивков, Н.Н. Хомутинікова та ін.

Мета статті полягає у виокремленні соціально-психологічних умов, сприятливих для процесу духовного розвитку особистості, конкретизації особливостей духовного становлення сучасної людини.

Для виявлення соціально-психологічних умов та факторів, що виступають активізаторами духовного розвитку особистості ми проводили анкетування та спостереження за особливостями життєвих доль сучасних духовних лідерів – керівників громадських організацій, діяльність яких носить духовно спрямований характер, діячів науки, мистецтва, релігії тощо. До складу запитань поданої нижче анкети та покладених в основу інтерв'ювання було включено такі, що з'ясовували, коли саме відбулося усвідомлення власної духовної позиції, місії, які фактори та події дали поштовх до активізації духовного зростання, які духовні вчення, релігійні чи філософські ідеї є найбільш прийнятними? Також було включено запитання, спрямовані на виявлення психологічних ознак, притаманних високодуховним особистостям, і закономірностей, підтверджених власним досвідом респондентів.

Адресація кожної наступної анкети здійснювалася з урахуванням відповіді попереднього респондента на запитання №8: кого з історичних постатей та сучасників Ви вважаєте духовно розвиненими особистостями? Відповіді на це запитання допомогли здійснити подорож анкет по Україні, Росії, Болгарії та Польщі. В цілому анкетуванням було охоплено 412 осіб.

АНКЕТА

Шановний добродію, дякуємо Вам за коректні відповіді, врахування яких сприятиме створенню умов для духовного розвитку молоді.

Прізвище, ім'я, вік

Місце роботи, посада

Сфера діяльності, в якій маєте змогу найповніше реалізовувати власний духовний потенціал _____

Контактні телефони _____

Чи дозволяєте Ви використовувати отримані дані з посиланням на Вас? _____

1. З якого моменту життя Ви відчули (зрозуміли, усвідомили) власні духовні потреби? _____
2. Чи замислювалися Ви в роки раннього дитинства над глобальними світовими проблемами, над розв'язанням таких суперечностей світу, як життя й смерть, бідність і багатство тощо? _____
3. Ваша улюблена в дитинстві казка _____
гра _____
пам'ятна мрія _____
4. Які головні події, зустрічі (можливо, сни) мали суттєвий вплив на Ваше духовне становлення? _____

5. Перша література духовної спрямованості, яка Вас зацікавила _____
6. Які духовні вчення, ідеї для Вас найбільш прийнятні? _____
7. Які провідні ознаки притаманні, на Вашу думку, високодуховній особистості? _____
8. Кого з історичних постатей та сучасників Ви вважаєте духовно розвиненими особистостями? _____
9. Чи супроводжувався Ваш духовний розвиток вищими переживаннями, екстатичними станами, видіннями, розкриттям незвичайних здібностей? (необхідне – підкреслити) _____
10. Чи вважаєте Ви своє життя актом служіння, здійснення певної місії, своєрідним твором мистецтва? (необхідне – підкреслити) _____

Серед них відомі широкому загалу філософи - академіки Іван Зязюн, Василь Кремень, В'ячеслав Кудін; видатні педагоги і громадські діячі - Тодеуш Новацький (Польща), академік Неля Ничкало, автор книги "Бездуховність" Кирил Георгієв Попов (Болгарія). Близько третини опитаних побажали, щоб їх імена не називалися при оприлюдненні результатів анкетування.

Узагальнення відповідей на перше запитання показало, що 68% опитуваних усвідомили свої духовні потреби близько 7-23 років, переважно внаслідок замислення над долями людей, осягнення власного життєвого призначення. Таким чином ідеали, смисли та цінності, засвоєні у ранньому дитинстві, справляють вплив на подальше духовне зростання особистості. Значна частина опитаних відчула покликання до духовності як внутрішню потребу, покликання душі, прояв сили, народженої зсередини.

У інших респондентів таке усвідомлення відбувалося під впливом важливих життєвих подій і припадало на періоди близько 28-36 років, а також 41-48 років.

На друге запитання 78% опитуваних зазначили, що проблеми життя й смерті, воєн, смислу життя та ін. хвилювали їх ще в дитинстві. Ці теми тільки у 27% опитуваних обговорювалися у сімейному колі. Таким чином, вплив сімейного виховання не має першорядного значення, а лише доповнює природні нахили дитини та особистісні потреби духовного розвитку, які проявляються у дорослої людини з часом.

Узагальнити відповіді на третє запитання щодо улюбленої казки та гри не вдалося, оскільки вони були, переважно, різними. Спільним для наведених казок та ігор була їх гуманістична спрямованість. Серед пам'ятних мрій переважали мрії про: безсмертя людей, загальне щастя, розширення можливостей (здатність літати, читати думки інших, бути схожими на видатних історичних та міфічних героїв, святих і пророків). Отже, типовою передумовою формування духовної спрямованості особистості є замислення в роки раннього дитинства над глобальними світовими проблемами.

Серед головних подій і зустрічей, що мали суттєвий вплив на духовне становлення (запитання №4), було названо знайомство у дитячі роки з цікавими особистостями, незвичайні сновидіння, вплив піднесеної музики та поезії. Отже, активізація прагнень до духовного розвитку нерідко відбувається завдяки зустрічі з особистістю - носієм високого духовного потенціалу. Така зустріч відіграє роль доленосної. Звідси зрозуміло, чому навчання духовності за книжками не є ефективним: бажання духовного зростання можуть активізувати у молоді живі носії духовності.

Першою літературою духовної спрямованості для 32% були релігійні твори - Біблія, Катехезис; для 21% - Жива Етика (О. І. Реріх). Відмічалися й духовні ідеї, сприйняті з класичних творів, що вивчалися на уроках літератури в школі.

На запитання №6 щодо духовних вчень і найбільш прийнятних ідей більше 70% респондентів відповіли, що раніше, на перших етапах духовного становлення захоплювалися певним ученням (православ'я та католицизму, вченнями Крішні, Будди, Магомета, Бахаї, духовними ідеями Саї Баби, Раджніша, Вівекананди, Ауробіндо, Шрі Матаджі Нірмали Деві, Айванхова, Реріхів, П. К. Іванова, Такара Сингха і т. д.), але зараз не віддають перевагу одному окремому вченню, а будують власний світогляд на їх синтезі, гармонійному поєднанні. Перевагу ж віддають ідеям добра, справедливості, милосердя, любові до ближніх. Таким чином, на початку духовного сходження особистість орієнтується на окрему світоглядну систему, а надалі збагачується духовним досвідом, синтезує отримані знання, виокремлюючи вищі здобутки як загальнолюдські цінності.

На сьоме запитання щодо провідних ознак, які притаманні високодуховній особистості, найтипівішими відповідями були такі: гуманізм, доброта, уважність і повага до людей, здатність уболівати за інших, толерантність, культура, витонченість, естетизм, справедливість, чесність, героїзм, вміння завжди залишатись собою, любов до Бога, усвідомлення своєї життєвої місії, схильність до самотності.

На цікаві роздуми наводять відповіді на запитання №8. Для переважної більшості респондентів неважко було назвати духовних лідерів минулого. Серед них найчастіше згадувалися Зороастр, Піфагор, Платон, Ісус Христос, Мойсей. Проте набагато складніше виявилось назвати духовних лідерів чи духовних особистостей – наших сучасників. Більше 60% відповідаючих не назвали жодного. Серед названих іншими найвідоміші – Мати Тереза, Шрі Чінмой, Ліна Костенко, Борис Олійник. Можливо, серед причин такого ускладнення - ідеалізація історичних постатей з часом, а можливо – більші вимоги, які людина, як правило, висуває до своїх сучасників. Ще одним поясненням може бути те, що в процесі особистісного зростання духовність від індивідуального надбання перетворюється у спільне надбання людства. Енергія духа неначе перерозподіляється з індивідуального рівня на рівень загальнолюдський. Очевидно, цьому процесу сприяє підвищення освітнього рівня сучасного людства, адже освічена людина в більшій мірі розвинена інтелектуально. Інтелектуальність у поєднанні з моральністю складає сприятливі умови для духовного зростання.

На дев'яте запитання про наявність вищих переживань, екстатичних станів, видінь, розкриття незвичайних здібностей 76% відповіли ствердно. У більшості з них були яскраві емоційні злети, переживання всесвітньої єдності, усвідомлення себе часткою Абсолюту, бачення себе з боку, з височини. Респонденти, які не мали подібних переживань, відзначали, що для них важливішою є наповненість життя новим змістом, духовна самореалізація, зміна кола спілкування.

Нарешті, відповідаючи на останнє запитання анкети, всі опитані у тій чи іншій формі дали зрозуміти, що приділяють змісту життя особливої уваги, вважають, що необхідно свідомо ставитися до всіх його подій, позитивно сприймати труднощі як життєві уроки.

У ході нашого дослідження за відповідями на запитання анкети проводилися співбесіди, інтерв'ювання з респондентами. Узагальнення

отриманих даних дало змогу виокремити особливості соціально-психологічних умов духовного становлення та самореалізації сучасної людини.

Однією з особливостей сучасного історичного етапу є перерозподіл життєвого часу людини. У минулому важка фізична праця була необхідною для більшості та займала велику частину часу, що ускладнювало реалізацію духовних прагнень людини. Нині, коли людством створено стільки матеріальних благ, що нагальної потреби в тяжкій праці не існує, у людей з'явилося набагато більше творчих можливостей. Разом із цим, численні «спокуси світу» відволікають увагу людини від самовдосконалення, спрямовують особистість на споживання замість служіння, самовіддачі й творчості.

Сучасна людина відчуває та усвідомлює свою відокремленість від природи. Ця відокремленість пронизує її від фізично-біологічної до соціальної та духовної сутності. Прокидаючись ранком, замість високочастотного співу птахів людина чує низькочастотний гуркіт міста. Згідно з інстинктами, низькі частоти вказують на небезпеку (землетрус, грім, шторм, завивання вітру, гарчання звірів, гавкання собаки). З цим дисгармонійним настроєм, закріпленим на рівні підсвідомості, людина прямує у світ, який перетворює відповідно до власного внутрішнього світу. Чи дивно, що в світі стільки агресії та конфліктів? Для відновлення психологічної рівноваги людина намагається втекти від цивілізації в природу. Усамітнення стає все більш нагальною потребою багатьох людей.

Однією з особливостей сучасного періоду також є збільшення обсягу інформації та залучення людини з перших днів життя до інформаційного простору. З одного боку, людина отримує величезні можливості доступу до подій у світі, а з іншого – вона ризикує перетворитися на спостерігача та споживача інформації. Якщо раніше духовні лідери, посланці роками подорожували планетою, щоб донести світло духовних істин до послідовників, то нині будь-яка звістка може бути розповсюджена миттєво в усі куточки світу через Інтернет та засоби масової інформації. Разом із цим, духовний досвід

набувається безпосередньо, а значна кількість інформації, що оточує людину, виявляється для неї непотрібною, а іноді - шкідливою. Високодуховну особистість характеризує здатність вибіркового сприйняття, знаходження духовних Істин, відокремлення життєво важливої інформації від непотрібної.

Наступна особливість духовного зростання сучасної людини полягає в тому, що це зростання відбувається у період інтеграції духовних знань. Вільне пересування людини по планеті та інформаційна свобода сприяють об'єднанню різних релігійних поглядів, співставленню вікових традицій, систем самовдосконалення. Нарешті, зникає протиставлення науки й релігії, релігії та мистецтва. Прогресивні представники наукового, релігійного та естетичного світосприйняття не звинувачують один одного, як це було в часи інквізиції чи атеїзму, а шукають взаємопідтримки. Нові досягнення фізики підтверджують стародавні духовні істини та уявлення про багатовимірність людини й Всесвіту. Духовність об'єднує людство у вищих прагненнях до реалізації ідеалів Істини, Добра та Краси. За цих умов сучасній людині легше порівнювати різні філософські погляди та виокремлювати корисне й прийнятне.

Ще одна істотна особливість полягає в тому, що духовність з індивідуального рівня трансформується у рівень загальнолюдський. Подолання неграмотності у світі та прискорена інтелектуалізація переважної частини населення планети призвели до піднесення людства на якісно новий рівень. У стародавні часи людей, які були здатні сприйняти духовні істини, було обмаль і вчитель міг роками чекати на учня. Натомість мислення сучасної людини спрямовується не стільки на задоволення потреб біологічної природи, скільки на задоволення потреб інтелектуального та духовного розвитку. Якщо в минулому ці потреби проявлялися лише у певних духовних лідерів та їхніх послідовників, нині духовність усвідомлюється як потреба суспільства та людства в цілому. Людство переживає своєрідне духовне народження.

Відмінністю сучасного історичного етапу є й те, що нині духовний вибір людини не вимагає негайної самопожертви. Відстоюючи духовні принципи, людині не обов'язково "йти на багаття". Духовна самореалізація може

відбуватися у кожному мить повсякденного життя, що перетворює його з буденності на захоплюючу подорож у просторі та часі. Прагнення до здійснення духовного подвигу в сучасній людині може втілюватися, зокрема, через:

- Постійне самовдосконалення, побудову більш досконалого життя відповідно до загальнолюдських духовних ідеалів та цінностей.
- Духовне виховання власних дітей. З перших днів життя доцільно знайомити дитину з героями духовної історії людства, ретельно підбирати розповіді та казки гуманістичного спрямування.
- Допомогу потребуючим. Ця допомога може бути не тільки матеріальною. Іноді життєво необхідним для людини є виявлення уваги, турботи про неї.
- Наповнення інформаційного простору високодуховними ідеями, творами мистецтва. Сальвадор Далі розглядав це завдання як війну проти примітивізму. Духовно спрямовані відеофільми, пісні та музика сприяють покращенню зовнішнього світу через перетворення, які вони здійснюють у внутрішньому світі людини.
- Збільшення порозуміння між людьми різних поглядів, традицій. Сприяє цьому поширення психологічних знань, залучення громадян до гуманістично спрямованих тренінгів, конференцій і семінарів з метою знаходження та ствердження спільних інтересів різних верств населення.
- Об'єднання людства навколо міжнародних проєктів, орієнтованих на пошук перспектив спільного розвитку. Ще 30-50 років тому люди вірили, що війни, голод та бідність вони залишать у ХХ столітті. Ця віра надавала наснаги, життєвих сил. Нині перспективи, що розкриваються у багатьох відеофільмах, призводять до зневіри, байдужості, до життя "сьогоднішнім днем". Глядачі поступово звикають до того, що і через тисячоліття людина має залишитися з тими ж недоліками, які притаманні для неї зараз. Так, командири зоряних ескадрилій знищують собі подібних та інопланетян. У характері героїв майбутнього зображується жадібність, зухвальство та підступність. Замість здорового способу життя пропагується паління та

наркоманія. Зрозуміло, що з такими характеристиками на людину чекає не процес мирного освоєння космосу, а деградація та самознищення. Зважаючи на це, особливої актуальності набуває накреслення перспектив духовного майбуття людства, реалізація міжнародних духовно орієнтованих проєктів, пов'язаних із збереженням екології, створенням у різних країнах умов, що сприятимуть духовному розвитку людини.

Узагальнення викладеного матеріалу дозволило зробити такі висновки:

1. Сучасні соціально-психологічні умови духовного зростання особистості пов'язані зі збільшенням обсягу інформації та залученням людини до інформаційного простору, в якому високодуховну особистість характеризує здатність вибіркового сприйняття, знаходження духовних Істин, відокремлення життєво важливої інформації від другорядної.
2. Духовне зростання сучасної людини відбувається у період інтеграції духовних знань, коли духовність з індивідуального рівня трансформується у рівень загальнолюдський.
3. На сучасному історичному етапі духовний вибір не вимагає від людини негайної самопожертви. Прагнення до здійснення духовного подвигу може втілюватися, зокрема, через: постійне самовдосконалення, побудову життя відповідно до загальнолюдських духовних принципів; духовне виховання власних дітей; допомогу потребуючим; наповнення інформаційного простору високодуховними ідеями, творами мистецтва; збільшення порозуміння між людьми різних поглядів, традицій; об'єднання людства навколо міжнародних проєктів, спрямованих на пошук перспектив розвитку.

Виокремлені в ході дослідження соціально-психологічні умови, сприятливі для процесу духовного розвитку особистості було покладено в основу розробки авторської системи психолого-педагогічного забезпечення процесу духовного зростання учнівської молоді [9].

Подальші перспективи досліджень у даному напрямі можуть бути пов'язані з пошуком нових ефективних методів активізації і психологічної підтримки процесу духовного розвитку особистості.

Література:

1. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / Педагогіка і психологія №1 (14) 1997, Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. - С. 144-150.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
3. Гегель Г. В. Феноменология духа // Собр. соч.: В 14 т. - М.: Соцэкгиз, 1959. - Т. 4. - 440 с.
4. Гроф Станислав. Духовный кризис: Статьи и исследования. - М., 1995. - 255 с.
5. Гуманістична психологія: Антологія: В 3-х т. Т.2: Психологія і духовність: (Світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології) / Упоряд.: Г. Балл, Р. Трач. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ. - 2005. – 279 с.
6. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. - К.: МАУП, 2000. – 312 с.
7. Кирил Георгиев Попов. Бездуховността. Университетско изд. “Св. Климент Охридски”, София, 1998 г. – 288 с.
8. Максименко С. Д. Генезис существования личности.: - К.: Издательство ООО «КММ», 2006, - 240 с.
9. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості. - Монографія. - К.: Наш час. - 2006. - 280 с.
10. Пашукова Т. І. Изменения смысла жизни и духовное преобразование человека // Смысл жизни и акме: 10 лет поиска: В 2 ч. / Под ред. А. А. Бодалёва, Г. А. Вайзер, Н. А. Карповой, В. Э. Чудновского. Часть 2. М.: Смысл, 2004. – 224 с.

- 11.Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. - М.: Изд. группа "Прогресс", Универс, 1994.- 480 с.
- 12.Юзвак Ж. М. Духовний розвиток особистості: проблеми, гіпотези, теоретична модель // Духовність і художньо-естетична культура. Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник / А. І. Комарова, Ю. П. Богуцький та ін. – Київ: Науково-дослідний інститут “Проблеми людини”, 1999. – Том 14. – С. 123-129.

	Помиткін Едуард Олександрович
	канд. психол. н.
	ст. наук. співр.
	Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, докторант
	Україна 04060, м.Київ, вул. М.Берлінського – 9
	р.440-63-88 (дод. 125) д.592-55-65, моб.8097-684-92-91
	E-mail: ipppo@mail.kar.net